

Original Article

Molana in the Contemporary Arab World

Hojjat Rasouli¹

1. Introduction

The acquaintance of the Arab world with Persian literature and its luminaries has undergone many ups and downs throughout history. In the contemporary era, especially in the past century, the Arab world's familiarity with Persian literature has increased significantly. This is due to scientific and cultural exchanges between Iran and Arab countries, especially Egypt, as well as the exchange of professors and students. The familiarity of Arab literati with the Persian language has led to the translation of many Persian poets' works into Arabic and this has enabled Arab scholars to gain a deeper understanding of Persian literature and conduct further research in this field. Among them, Molana Jalal al-Din Mohammad Balkhi (Rumi) (604–672 AH) is one of the great Persian poets whose character has transcended the borders of Iran and the Persian language, making him a global figure. His works, especially the *Masnavi-e Ma'navi*, are known worldwide. It is no surprise that in recent years, in countries like the United States, which is recognized as a leader in science and technology, people have turned to Rumi's poetry. As a result, Coleman Barks's translation of Rumi's poems, titled *The Essential Rumi*, has been greatly welcomed and has been among the top best-selling books in America in recent years. It is obvious that the root of this popularity must be sought in the greatness of Rumi's character and the spiritual and mystical depth of his works.

This article attempts to examine Rumi's position and works in the contemporary Arab world and to answer the following question: What efforts have been made to understand Rumi in the Arab world? Also, who are

1. Professor, Department of Arabic Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; email: h-rasouli@sbu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0003-1071-5256>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.238424.1362>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

the Arab researchers of Rumi, and by whom, in what manner, and from when have Rumi's works been translated into Arabic?

2. Literature Review

Among the journals devoted to the publication of the Persian language and culture in Arab countries, first and foremost, one must mention the journal *al-Dirasat al-Adabiyya*, which for years has been published by the Center for Persian Language and Literature at the Lebanese University. This journal, dating back to 1338 SH (1959 AD), has published articles on Rumi, and one of its issues in 1382 SH (2003 AD) was dedicated to Jalal al-Din Mohammad Rumi. An independent article on the subject is "Jalal al-Din Rumi in the Works of Arab Researchers" by Youssef Bakkar in the aforementioned special issue (1382 SH), which provides a list of Rumi's translated works and publications about Rumi in Arabic up to 2000 (Bakkar, 2003: p. 177). Besides this, mention should be made of the journal *al-Muntada*, published in Egypt, which also published articles about Rumi. Issue 21 of the journal *Fekr va Fan* in 1973 also dedicated a special issue to Rumi. Additionally, Mohammad al-Seba'i wrote an article titled "Jalal al-Din Rumi Between Ibn Arabi and Muhammad Iqbal and His Translations and Studies in the Arabic Language", which was published in the aforementioned special issue (Seba'i, 2003: p. 14). Narges Ganji and Fatemeh Eshraghi, in an article titled "A Reflection on Works and Sources of Rumi Studies in the Arab World", provided a report on the works published about Rumi, including translations and authored works in book and article format up to 2010 (Ganji & Eshraghi, 2013: pp. 159–185).

In the introduction to the first volume of the valuable book *Masnavi* by Jalal al-Din al-Rumi, the Greatest Sufi Poet, Mohammad Abd al-Salam Kafafi dedicated pages to researchers on Rumi and reviewed the translations of Rumi's works into Arabic, making it a key source on this subject. Mohammad Mohammadi, whose efforts to introduce Persian literature and Iranian culture in the Arab world are well-known, has, in his works and articles published over the years in various journals, addressed the status of the *Masnavi* in the Arab world and the efforts of Arab thinkers in this field, including in the book *Persian Literature in Its Most Important Periods and Most Famous Figures*, published in 1967 at the University of Lebanon. Annemarie Schimmel, in her valuable work translated into Persian as *The Splendor of Shams*, briefly mentioned researchers of Rumi. Franklin D. Lewis, in his work *Rumi: Past and Present, East and West*, besides Western and Eastern researchers on Rumi, has mentioned Arab researchers as well (Zeinivand & Dolatiari, 2012: p. 102). Vahid Bahmardi, Professor of Arabic Literature at the American University of Beirut, briefly referred to some books and articles published in Arab circles introducing Jalal al-Din Rumi in a footnote to his article "Jalal al-Din Rumi in His Arabic Ghazals" (Bahmardi, 2003, p. 40). Tal'at Abu Farha, in an article titled "Highlights on Persian Studies in Egypt," published in the book *Aspects of Cultural Connections between Egypt and Iran*, also referred to some works published about Rumi in Egypt. Khaled Mohammad Abdeh, in [a lecture available online](https://rasekhoon.net/article/show/668622), refers to the background of Rumi studies since the seventeenth century in Turkish and Arabic and provides a report on prominent Rumi researchers in the Arab world from the nineteenth century onwards. Finally, Hojjat Rasouli in a study titled "Molana Jalal al-Din Rumi in the Contemporary Arab World", conducted in 1391 SH (2012 AD), provided a report on Rumi researchers up to that time, which needs updating (<https://rasekhoon.net/article/show/668622>). These

efforts offer an incomplete picture of Rumi studies in the Arab world, but presenting a complete and relatively comprehensive picture is the aim of this article.

3. Research Methodology

To achieve the objectives and answer the posed questions, we have tried to gather the required information and materials from books and journals published in Persian and Arabic about Rumi by using library search methods and consulting written sources. Based on the descriptive and historical research method, the existing documents have been examined.

4. Analysis

The understanding of Rumi in the contemporary Arab world followed a movement that took shape in the last century regarding Persian language and literature in Arab countries, with Egyptians recognized as the pioneers of this movement. The outcome of this movement was the emergence of a generation of Arab scholars and literati who earnestly introduced Iranian culture and literature and translated significant scientific and literary works from Persian, including Persian poetry collections. Among them, a number of Arab scholars, through their acquaintance with Rumi and especially his *Masnavi-e Ma'navi*, endeavored to introduce him to Arab society and translate part or all of the *Masnavi*.

5. Conclusion

Although in the contemporary era, Europeans became acquainted with Rumi earlier than Arabs, and European Orientalists made great efforts to study and introduce Rumi and his works to the world—resulting in valuable works being published in the West—Arab speakers followed after Westerners in this field. Nonetheless, the Arab world has not been unfamiliar with Rumi, and considerable efforts have been made by Arab speakers to study and introduce him. Each Arab researcher has made valuable contributions to introducing Rumi and his works to the Arab world, resulting in the publication of numerous books and articles in Arabic. The first effort to introduce Rumi in the Arab world dates back to the translation and commentary of the *Masnavi* by Youssef bin Ahmad in 1872 AD, titled *Al-Manhaj al-Qawi li Tulab al-Sharif al-Masnavi*. The broad and serious acquaintance of the Arab world with Rumi's works in the first half of the twentieth century happened through the writings of the Arab thinker and literati Abd al-Wahhab Azzam. Since then, many literary figures and enthusiasts of Iranian culture have engaged in Rumi studies and the translation of his works. Among the most prominent Rumi researchers in the Arab world, in addition to Abd al-Wahhab Azzam, are Mohammad Abd al-Salam Kafafi, Ibrahim Desouki Sheta, and Issa Ali Akoub. Besides these, many Arab speakers have conducted research about Rumi, resulting in multiple translations of his works and the publication of outstanding books and articles about his life and works in Arabic. In recent years, Rumi researchers have introduced new aspects of his character and works through the publication of new articles and books, employing innovative approaches such as the novel and psychology.

Keywords: Molana (Rumi), Arab world, *Masnavi-e Ma'navi*

دوفصلنامه تاریخ ادبیات

دوره ۱۹، شماره ۱، (پیاپی ۹۰ / ۱) بهار و تابستان ۱۴۰۵

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۹۵-۱۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۳۰

مولانا در جهان معاصر عرب

حجت رسولی^۱

چکیده

مولانا جلال الدین محمد بلخی (۶۰۴-۶۷۲ ه. ق) یکی از شاعران بزرگ فارسی زبان است که به تمدن اسلامی تعلق دارد و جا دارد که در جهان اسلام از جمله در کشورهای عرب زبان شناخته شده باشد ولی از سویی ارتباط او با زبان فارسی می تواند مانعی بر سر راه معرفی او در جهان عرب باشد. اینکه در کشورهای عرب زبان چه شناختی از مولانا وجود دارد و چه میزان برای معرفی این شاعر عارف تلاش شده است به رغم تحقیقات صورت گرفته به نظر می رسد که همچنان نیاز به پژوهش دارد. از این رو، این نوشته کوشیده است جایگاه مولانا و آثار او را در جهان معاصر عرب بررسی کند و به این سوال پاسخ دهد که چه تلاش هایی برای شناخت مولانا صورت گرفته است؟ همچنین مولانا پژوهان عرب زبان و مترجمان آثار وی به زبان عربی چه کسانی هستند؟ برای رسیدن به مقصود بر اساس روش تحقیق توصیفی و تاریخی و به شیوه جست و جوی کتابخانه ای و مراجعه به مستندات مکتوب مطالب به دست آمده تحلیل شد. این بررسی نشان داد که هرچند روزگار مولوی پژوهان بزرگ در جهان عرب به سر آمده و مولوی پژوهی به تبع تحولات اجتماعی و سیاسی با نشیب و فرازهایی همراه بوده ولی چراغ این تلاش خاموش نشده و کم و بیش مولوی پژوهان جوان و علاقه مندان به آثار مولانا به تحقیق درباره آثار این شاعر بلند آوازه یا ترجمه آثار او اهتمام دارند اگرچه این میزان تلاش هنوز با جایگاه و اهمیت آثار مولانا فاصله بسیاری دارد.

کلیدواژه ها: مولانا، جهان عرب، مثنوی

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. h-rasouli@sbu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0003-1071-5256>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.238424.1362>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

۱. مقدمه

آشنایی جهان عرب با ادبیات و مشاهیر ادب فارسی در طول تاریخ فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر نهاده است. در دوره معاصر یا سده اخیر شناخت جهان عرب از ادب فارسی رو به فزونی نهاده و بر اثر مبادلات علمی و فرهنگی میان ایران و کشورهای عربی به‌ویژه کشور مصر و تبادل استاد و دانشجو و آشنایی ادیبان عرب با زبان عربی بسیاری از دواوین شاعران فارسی‌زبان به عربی ترجمه شده و زمینه‌ساز شناخت ادبای عرب از ادب فارسی و انجام پژوهش‌های بعدی شده است. در این میان مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، (ثم الرومی) (۶۰۴-۶۷۲ هجری) یکی از شاعران بزرگ فارسی‌زبان است که شخصیت او مرزهای ایران و زبان فارسی را در نوردیده و به جمع چهره‌های جهانی پیوسته و آثار او به‌ویژه مثنوی معنوی در جهان شناخته شده است. بی‌جهت نیست که در سال‌های اخیر در کشوری مانند آمریکا که آن را طلایه‌دار دانش و تکنولوژی می‌دانند، مردم به اشعار مولوی روی آورده‌اند و بر اثر آن، ترجمه اشعار مولانا توسط کولمن بارکس^۱ با عنوان گزیده اشعار رومی^۲ کمیاب شده و در سال‌های اخیر در صدر لیست پرفروش‌ترین کتاب‌ها در آمریکا قرار گرفته است (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۳). بدیهی است ریشه این اقبال را باید در شخصیت عظیم مولانا و عمق معنوی و عرفانی آثار او جست‌وجو کرد.

درباره جایگاه مولانا در اروپا و آمریکا و ترجمه آثار او به زبان‌های متعدد اروپا فراوان گفته و نوشته شده است. اما اینکه در کشورهای غیر اروپایی و از جمله کشورهای عرب‌زبان یا جهان عرب چه شناختی از مولانا دارند و چه میزان برای معرفی این شاعر عارف تلاش شده مطالب کمتری در محافل علمی و ادبی منتشر گردیده است و به‌رغم برخی مطالب پراکنده به نظر می‌رسد بررسی آن ضرورت دارد. از این رو این نوشته می‌کوشد جایگاه مولانا و آثار او را در جهان معاصر عرب بررسی نماید و به این سوال پاسخ دهد که در جهان عرب چه تلاش‌هایی برای شناخت مولانا صورت گرفته است؟ همچنین مولانا پژوهان عرب‌زبان چه کسانی هستند و آثار مولانا توسط چه کسانی و به چه صورت و از چه زمانی به زبان عربی ترجمه شده است؟

برای رسیدن به مقصود و پاسخ به سوال‌های فوق‌الذکر کوشیده‌ایم به شیوه جست‌وجوی کتابخانه‌ای و مراجعه به مستندات مکتوب، با استفاده از کتاب‌ها و مجلاتی که به زبان فارسی و عربی درباره مولانا به چاپ رسیده و در اختیار است و همچنین برخی منابع خبری، اطلاعات و مطالب مورد نیاز را به دست آوریم و براساس روش تحقیق توصیفی و تاریخی مستندات موجود را بررسی نمائیم.

به این ترتیب با نگاهی تاریخی به مولوی‌پژوهی در جهان معاصر عرب از نخستین گام‌هایی که در این زمینه برداشته شده تا جدیدترین کارهایی که در سال‌های اخیر انجام پذیرفته، کوشیده‌ایم گزارش نسبتاً جامعی از این موضوع ارائه نمائیم و در ضمن آن به ترجمه‌هایی که از آثار مولانا صورت گرفته و ارزش و اهمیت هریک از آنها اشاره‌ای داشته باشیم.

اگرچه درباره جایگاه مولانا در جهان، و تأثیر شخصیت و آثار مولانا در سطح جهان و به‌ویژه مغرب زمین کتاب‌های متعددی منتشر شده است، برای بحث و بررسی درباره موضوع این مقاله که عبارت است از «مولانا در جهان معاصر عرب»، عمدتاً باید به مطالب پراکنده در کتاب‌هایی که درباره مولانا نوشته شده یا در مجلات در ضمن مقالاتی که درباره زبان و ادبیات فارسی در کشورهای عرب نگاشته شده یا کتاب‌هایی که در موضوعات کلی مانند زبان و فرهنگ ایران در کشورهای عربی چاپ شده و سرانجام مقدمه ترجمه‌هایی که از آثار مولانا انجام گرفته، اعتماد کرد.

در میان مجلاتی که به نشر زبان و فرهنگ ایران در کشورهای عربی اهتمام دارند، در درجه نخست باید از مجله الدراسات الادبیه نام برد که سال‌هاست مرکز زبان و ادبیات فارسی در الجامعة اللبنانیه (دانشگاه لبنان) آن را منتشر می‌کند. این مجله که سابقه آن به سال ۱۳۳۸ هجری شمسی باز می‌گردد،

مقالاتی درباره مولانا منتشر کرده است و شماره‌ای از آن در سال ۱۳۸۲ هجری شمسی به جلال‌الدین محمد مولوی اختصاص یافته است. مقاله‌ای که به‌طور مستقل به موضوع مورد نظر پرداخته، مقاله‌ای است با نام «جلال‌الدین رومی فی آثار الدراسین العرب» از یوسف بگار در ویژه‌نامه یاد شده به سال ۱۳۸۲ شمسی، که فهرستی از ترجمه‌های آثار مولانا و آثار چاپ‌شده درباره مولانا به زبان عربی را تا سال ۲۰۰۰ عرضه کرده است (بگار، ۲۰۰۳: ۱۷۷). علاوه بر این، باید از مجله‌المنتدی که در کشور مصر به چاپ می‌رسید و مقالاتی را درباره مولانا منتشر می‌کرد، نام برد. شماره ۲۱ مجله فکر و فن نیز در سال ۱۹۷۳ ویژه‌نامه‌ای را به مولانا اختصاص داد.

هم چنین، محمد السباعی نیز مقاله‌ای را با عنوان «جلال‌الدین الرومی بین ابن عربی و محمد اقبال و ترجماته و دراساته فی اللغة العربیة» به موضوع مورد نظر اختصاص داده است که در ویژه‌نامه یادشده به چاپ رسیده است (سباعی، ۲۰۰۳: ۱۴). گنجی و اشراقی در مقاله‌ای با عنوان «درنگی در آثار و منابع مولوی پژوهی در جهان عرب» گزارشی از آثار منتشر شده درباره مولانا اعم از ترجمه و تألیف در قالب کتاب و مقاله تا سال ۲۰۱۰ ارائه کرده‌اند (گنجی و اشراقی، ۱۳۹۲: ۱۵۹ - ۱۸۵). نویسندگان عرب عمدتاً در مقدمه آثار خود و ترجمه‌هایی که از دیوان‌های شعر فارسی منتشر کرده‌اند به دشواری این کار و رنجی که بر خود هموار کرده‌اند، اشاره می‌کنند. یوسف بگار، در کتاب نحن و تراث فارس که در سال ۲۰۰۰ در دمشق منتشر شد، به تفصیل به این جریان علمی پرداخته است و شواهدی از اعتراف نویسندگان عرب را در خصوص دشواری کار ترجمه آثار فارسی به عربی آورده است (بگار، ۲۰۰۰).

کفافی در مقدمه جلد نخست کتاب ارزشمند مثنوی جلال‌الدین الرومی شاعر الصوفی الاکبر (۱۹۶۶) صفحاتی را به مولانا پژوهان اختصاص داده است و ترجمه‌های آثار مولانا به زبان عربی را بررسی کرده است که خود از منابع مهم این موضوع به شمار می‌آید. محمدی که تلاش‌های وی برای معرفی ادب فارسی و فرهنگ ایرانی در جهان عرب برای اهل ادب شناخته‌شده است، در ضمن آثار خویش و کتب و مقالاتی که طی سال‌های متوالی در مجلات مختلف به چاپ رسانده است، به جایگاه مثنوی در جهان عرب و تلاش‌های اندیشمندان عرب در این زمینه اشاره کرده است، از جمله در کتاب الأدب الفارسی فی أهم أدواره و أشهر أعلامه که در سال ۱۹۶۷ در دانشگاه لبنان به چاپ رسید. شیمل^۳ در اثر ارزشمندی که با عنوان شکوه شمس به فارسی برگردان شده به اختصار از مولانا پژوهان نام برده است. لوئیس^۴ در اثر دیروز تا امروز شرق تا غرب علاوه بر مولوی پژوهان غربی و شرقی از مولوی پژوهان در جهان عرب هم نام برده است (زینی‌وند و دولتیار، ۱۳۹۱: ۱۰۲). بهمردی، استاد ادبیات عربی در دانشگاه آمریکایی بیروت، نیز در حاشیه مقاله‌ای با عنوان «جلال‌الدین رومی فی غزله العربی» به اختصار و به‌طور ناقص به برخی از کتب و مقالات که در محافل عربی‌زبان در معرفی جلال‌الدین رومی منتشر شده، اشاره کرده است (بهمردی، ۲۰۰۳: ۴۰). ابوفرحة در مقاله‌ای با عنوان «اضواء علی الدراسات الفارسیه فی مصر» که در کتابی با عنوان جوانب من الصلات الثقافیه بین مصر و ایران، منتشر کرده است، به برخی از آثار چاپ‌شده درباره مولانا در مصر، اشاره کرده است. عبده در یک سخنرانی (۲۰۱۹) به پیشینه مولوی پژوهی در کشورهای ترک‌زبان و عرب‌زبان، از قرن هفدهم اشاره می‌کند و گزارشی از مولوی پژوهان مشهور قرن نوزدهم به بعد در جهان عرب ارائه می‌کند.

سرانجام نگارنده در پژوهشی (۱۳۹۱) گزارشی از مولانا پژوهان تا سال ۱۳۹۱ ارائه کرده که نیاز به تکمیل و به‌روزشدن دارد. این اقدامات تصاویر جامعی از مولانا پژوهی در جهان عرب به دست نمی‌دهد و ارائه تصویری کامل و نسبتاً جامع از مولانا پژوهی کاری است که این نوشته عهده‌دار آن است.

۲. مولانا در جهان معاصر عرب

شناخت جهان معاصر عرب از مولانا به تبع جنبشی بود که در قرن گذشته در زمینه زبان و ادب فارسی در کشورهای عربی پدید آمد و البته طلایه‌دار این جنبش مصریان بودند. پس از متحول شدن نظام آموزشی کشورهای عربی و شکل‌گیری دانشگاه‌ها گرایش به شرق‌شناسی و آموختن زبان‌های شرقی

در حوزه تمدن اسلامی مطرح شد و ضرورت آشنایی با فرهنگ و ادب ایرانی و به تبع آن، یادگیری زبان فارسی احساس شد. در نتیجه، از سویی تعدادی از علاقه‌مندان برای یادگیری زبان فارسی راهی کشورهای غیر عربی و از جمله ایران شدند و از سوی دیگر، کرسی‌های زبان و ادب فارسی در دانشگاه‌های کشورهای عربی و به‌ویژه کشور مصر، تأسیس شد. ثمره این جریان ظهور نسلی از علما و ادبای عرب بود که مجدانه به معرفی فرهنگ و ادب ایرانی و ترجمه آثار مهم علمی و ادبی فارسی پرداختند، که از جمله این آثار ترجمه‌شده دیوان‌های شعر فارسی بود. در این میان، تعدادی از دانشمندان عرب در اثر آشنایی با مولانا و آثار وی به خصوص مثنوی معنوی، به معرفی او به جامعه عرب و ترجمه بخشی از مثنوی یا همه آن همت گماشتند.

شناخت گسترده جهان عرب از مولانا در حقیقت حاصل چنین گرایشی بود که عمدتاً در نیمه دوم قرن بیستم تحقق یافت. تلاش نویسندگان عرب‌زبان برای معرفی فرهنگ و ادب ایرانی و ترجمه آثار مهم فارسی به‌ویژه دیوان‌های شعر فارسی کار دشوار و درخور توجهی بود، زیرا آنان ناچار باید زبان فارسی را به‌خوبی می‌آموختند و سپس با اندیشه‌های ایرانی به خصوص اندیشه‌های عرفانی و افکار صوفیانه آشنا می‌شدند تا دقایق و ظرایف ادب فارسی را که بخش عمده آن ادب عرفانی بود دریابند.

۳. سابقه شناخت جهان غرب و جهان عرب از مولانا

سابقه آشنایی مغرب زمین با مولانا به حدود دو قرن پیش برمی‌گردد. گفته می‌شود نخستین بار فعالیت‌های طرفداران مولانا از فرقه‌های صوفیه توجه جهان‌گردان اروپایی را به خود جلب کرده است و از جمله کسانی که مولانا را به غربیان معرفی کردند، سفیران دولت‌های اروپایی در دربار عثمانی بوده‌اند (علی حسون، ۱۹۹۴: ۷۸). در هر حال، یوسف هامر^۵ اتریشی (۱۸۵۹-۱۷۷۴ میلادی) و فردریش روکرت^۶ (۱۷۸۸-۱۸۶۶ میلادی) و گوته آلمانی از نخستین کسانی هستند که مولانا را در اروپا معرفی کردند (شیمل، ۱۳۸۱: ۴۹۶). از این رو، باید اذعان کرد که در دوره معاصر اروپاییان زودتر از عرب‌ها با مولوی آشنا شدند. ولی داوری درباره اینکه به‌طور کلی جهان غرب زودتر با آثار مولانا و به‌ویژه مثنوی معنوی آشنا شد یا جهان عرب کمی دشوار است. اگرچه نخستین بار، در سال ۱۸۷۲ میلادی، یوسف بن احمد مثنوی را به زبان عربی ترجمه کرد و در اختیار اندیشمندان عرب‌زبان و علاقه‌مندان به فرهنگ و ادب ایرانی در جهان عرب قرار داد، عده‌ای آغاز آشنایی گسترده جهان عرب با مثنوی را نتیجه تحقیقات دانشمند پرتالاش عرب، عبدالوهاب عزام (متوفی ۱۹۵۹ میلادی) می‌دانند. زیرا از آن زمان بود که اقدامات مربوط به آموزش زبان فارسی و تلاش عرب‌زبانان، به‌ویژه در کشور مصر، برای آشنایی با فرهنگ و ادب ایران و انتشار آن در کشورهای عربی فعالانه و در سطح گسترده‌ای دنبال شد. لذا، بسیاری از محققان و اندیشمندان عرب در آشنایی با فرهنگ و ادب ایران خود را مدیون عبدالوهاب عزام می‌دانند.

از سویی، اگر آغاز آشنایی عمیق جهان غرب با مثنوی را ثمره تلاش‌های دانشمند سخت‌کوش، نیکلسون (۱۸۶۸-۱۹۴۵ میلادی) بدانیم که در سال ۱۹۲۵ دفتر اول و دوم مثنوی را تصحیح و منتشر کرد، در این صورت باید اعتراف کنیم که جهان غرب زودتر از جهان عرب با مثنوی آشنا شد. اما اگر آشنایی جهان عرب با مثنوی را در اثر ترجمه و شرح المنهج القوی لطالب الشریف المثنوی از یوسف بن احمد در سال ۱۸۷۲ میلادی بدانیم، جهان عرب در آشنایی با مثنوی گوی سبقت را از غربیان ربوده است. زیرا تاریخ ترجمه گزیده‌ای از غزلیات دیوان شمس تبریزی که نخستین بار نیکلسون در سال ۱۸۹۸ در اروپا منتشر کرد، پس از انتشار المنهج القوی به زبان عربی است. اما عامل دیگری که باز این نتیجه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و داوری را دشوار می‌کند، این است که نخستین ترجمه مثنوی در جهان غرب را نیز نیکلسون انجام نداده است، بلکه نخستین بار شخصی به نام ژاک دو والنبورگ^۷ (۱۷۶۳-۱۸۰۶ میلادی) ترجمه مثنوی را در سال ۱۷۹۲ آغاز کرده است. نیکلسون خود در مقدمه دفتر اول ضمن آوردن داستان زندگی والنبورگ به تصحیح و ترجمه وی از مثنوی به زبان فرانسوی تصریح می‌کند و می‌افزاید که این ترجمه در سال ۱۷۹۹ در اثر آتش‌سوزی از بین رفته و هرگز منتشر نشده است. حال اگر کار والنبورگ را نقطه آغاز مولوی‌پژوهی در غرب قرار دهیم، معادله به کلی دگرگون می‌شود. زیرا وی حدود هشتاد سال

زودتر از انتشار اثر یوسف بن احمد کار خود را آغاز کرده است.

۴. مولانا پژوهان در جهان معاصر عرب

اگرچه نهضت ترجمه گسترده آثار ادبی ایران به زبان عربی در نیمه دوم قرن بیستم به وقوع پیوست، این بدان معنا نیست که پیش از آن، عرب‌زبانان با ادبیات فارسی بیگانه بوده‌اند، زیرا سابقه ترجمه آثار ادبی ایران به زبان عربی، البته در سطحی محدود، به قرن نوزدهم میلادی بازمی‌گردد. از جمله آثار فارسی که در نیمه دوم قرن نوزدهم به زبان عربی ترجمه و شرح شد همانا مثنوی معنوی بود که یوسف بن احمد، با عنوان المنهج القوى لطلاب الشریف المثنوی در سال ۱۸۷۲ میلادی/ ۱۲۸۹ قمری منتشر کرد.

۴-۱. اولین مولانا پژوهان

۴-۱-۱. یوسف بن احمد القونوی المولوی

محققان اتفاق نظر دارند که نخستین ترجمه و شرح مثنوی به زبان عربی در دوره نه چندان دور از زمان معاصر کتاب المنهج القوى لطلاب الشریف المثنوی است. از این رو، یوسف بن احمد متوفی (۱۸۷۷ م/ ۱۲۳۲ ق) را باید نخستین مولوی‌پژوه جهان عرب دانست که از طریق شرح مثنوی و انتشار آن به زبان عربی جهان عرب را با مولوی آشنا کرد. این اثر در واقع ترجمه‌ای از اثر اسماعیل انقروی موسوم به فاتح الابیات به زبان ترکی است (زینی‌وند و دولتپاری، ۱۳۹۱: ۱۰۳). فروزانفر ترجمه ابیات مثنوی در این شرح را سست و سخیف توصیف کرده است (فروزانفر، ۱۳۶۱: ۱۳). جالب اینکه برخی از صاحب نظران شرح و ترجمه یوسف بن احمد را یکی از بهترین شروح مثنوی برشمرده‌اند (صاحب الجواهر، ۱۹۵۸: ۱۴۸). یوسف بن احمد همه شش دفتر مثنوی را به زبان عربی ترجمه و شرح کرد.

پس از انتشار المنهج القوى لطلاب الشریف المثنوی، در نیمه دوم قرن نوزدهم تا اواخر نیمه اول قرن بیستم اثر جالب توجهی از مولوی‌پژوهی در جهان عرب پدید نیامد تا اینکه مرحله نوینی از پژوهش‌های مربوط به فرهنگ و ادبیات ایران در کشورهای عربی و به‌ویژه مصر آغاز شد. طلایه‌دار این دوره کسی نبود مگر شخصیت برجسته و بی‌نظیر ادبی در جهان عرب، عبدالوهاب عزام (۱۸۹۴-۱۹۵۹ میلادی).

۴-۱-۲. عبدالوهاب عزام

عبدالوهاب عزام که از شیفتگان زبان و ادبیات فارسی بود، نخست در دهه چهل در قرن بیستم با انتشار مقالاتی در مجلات عربی، به معرفی مولانا پرداخت. بخشی از این مقالات درباره افکار و اندیشه‌های مولانا بود و بخشی نیز به ترجمه گزیده‌هایی از آثار وی اختصاص داشت. وی بعدها بخش‌هایی از مثنوی را به عربی ترجمه و با عنوان فصول من المثنوی منتشر کرد و مقالات سابق‌الذکر را مقدمه آن قرار داد (بکار، ۲۰۰۳: ۱۷۸). تحقیقات عزام با توجه به جایگاه علمی او در محافل ادبی عربی الهام‌بخش بسیاری از شاگردان او و علاقه‌مندان به مولانا شد. لذا، بسیاری از مولانا‌پژوهان در این باره خود را وام‌دار عبدالوهاب عزام می‌دانند (طلعت، ۱۹۷۵: ۲۰۴).

۴-۱-۳. عبدالعزیز صاحب الجواهر

اگرچه عمده مولانا‌پژوهان عرب به کشور مصر تعلق دارند، پس از عبدالوهاب عزام ارزشمندترین کار درباره مولانا که به زبان عربی انجام گرفت به نام عراقی یا شاید بتوان گفت ایران ثبت شد. زیرا عبدالعزیز صاحب الجواهر یا جواهری از نوادگان شیخ محمدحسن صاحب الجواهر و برادر محمد مهدی جواهری، ملک الشعراء عراق، که در نجف اشرف متولد شد، به ایران آمد و پس از مدتی به ترجمه منظوم مثنوی و شرح توضیح آن اقدام کرد. صاحب

الجواهر که از همان دوران جوانی شیفته آثار مولانا بود پس از رحلت به ایران و اقامت در کرمانشاه، کل مثنوی را به نظم عربی درآورد و شرح و توضیحاتی بر آن افزود. وی اثر خود را جواهر الآثار فی ترجمه مثنوی مولانا خداوندگار محمد جلال الدین البلخی الرومی نامید. انتشارات دانشگاه تهران این اثر را در سال ۱۹۵۸ میلادی به چاپ رساند (بدوی، ۱۹۷۸: ۱۸۹).

کار عبدالعزیز صاحب الجواهر از این نظر که ترجمه منظوم کل مثنوی بود کاری بس ارزشمند و دشوار بود و اتفاقاً نقطه ضعف آن نیز از همین ناحیه بود. زیرا به هر حال ترجمه منظوم دشواری‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارد که به‌ناچار تا حدی معنا و مضمون فدای لفظ می‌شود و چه بسا گاهی در رساندن مقصود شاعر حق مطلب ادا نگردد. ولی به هر حال کار عبدالعزیز صاحب الجواهر در محافل ادبی عرفانی جهان عرب و از جمله مصر تأثیرگذار بود. در صفحه آخر دفتر دوم اطلاعیه‌ای در خصوص استقبال محافل صوفیانه کشور مصر از ترجمه عبدالعزیز جواهری به چاپ رسیده است (صاحب الجواهر، ۱۹۵۸، دفتر دوم).

از شواهد چنین برمی‌آید که کار جواهری در محافل علمی و ادبی در مقایسه با سایر مولوی‌پژوهان مشهور چنان که باید و شاید در محافل علمی و ادبی جهان عرب تأثیر نگذاشته است. انتشار اثر جواهری در ایران و معرفی نشدن آن در کشورهای عربی در این امر بی‌تأثیر نبوده است.

۴-۱-۴. محمد عبدالسلام کفافی

پس از عبدالوهاب عزام، محمد عبدالسلام کفافی (متوفی ۱۹۷۲ میلادی)، استاد دانشگاه قاهره به حق یکی از بزرگ‌ترین مولانا‌پژوهان جهان عرب به شمار می‌آید.

کفافی که خود از طریق استادش، عبدالوهاب عزام با مولانا آشنا شد، کار عزام را در ترجمه و شرح مثنوی دنبال کرد و کتاب ارزشمند مثنوی جلال‌الدین رومی شاعر الصوفیه الاکبر، را در دو مجلد منتشر کرد که ترجمه و شرح مثنوی است (۱۹۶۶ و ۱۹۶۷) و مقدمه هر یک از این دو اثر حاوی مباحث ارزشمندی است درباره پژوهش‌هایی که در این باره صورت گرفته، و نیز زندگی و شعر مولانا.

علاوه بر این، کتاب دیگری به نام جلال‌الدین رومی فی حیات و شعره را نوشت که در مقدمه آن به معرفی مولانا و زندگی وی پرداخت و سپس منتخباتی از حکمت‌ها و حکایت‌های مثنوی و ابیاتی از دیوان شمس تبریزی و سایر اشعار و آثار نثری شاعر را در این کتاب گرد آورده، به شرح آنها پرداخت (بگار، ۲۰۰۳: ۱۷۹).

تحقیقات و آثار کفافی نقش مؤثری در معرفی مولانا و آثار وی به جهان عرب ایفا کرد. کفافی، در مقدمه مثنوی جلال‌الدین رومی شاعر الصوفیه الاکبر، علاوه بر بحث‌های عالمانه‌ای که درباره زندگی مولانا و آثار و شعر و موضوعات شعر او آورده، گزارشی نیز از شرح‌ها و ترجمه‌های مثنوی به زبان عربی و به زبان‌های مختلف جهان عرضه کرده است. او به لطف آشنایی با زبان فارسی توانسته از منابع مختلف فارسی و عربی و منابع لاتین نیز بهره بگیرد (کفافی، ۱۹۶۶: مقدمه).

۴-۱-۵. ابراهیم دسوقی شتا

آخرین حلقه از زنجیره مولوی‌پژوهانی که در نیمه دوم قرن بیستم در جهان عرب درخشیدند و با تحقیقات دامنه‌دار خود آثار گران‌بهایی را در حوزه فرهنگ و ادب فارسی به جامعه عرب‌زبان عرضه داشتند، همانا ابراهیم دسوقی شتا است. وی که شاگرد عبدالسلام کفافی بود، در ضمن آثار متعددی که در

زمینه فرهنگ و زبان فارسی از خود بر جای گذاشت تحقیقات گسترده‌ای درباره مولانا انجام داد و به ترجمه مثنوی معنوی همت گماشت. نتیجه تلاش‌های بی‌وقفه دسوقی شتا علاوه بر تألیفات متعدد در زمینه فرهنگ و ادب ایران ترجمه کامل مثنوی بود که در شش مجلد در سال ۱۹۸۸ در قاهره منتشر شد. علاوه بر این، دسوقی شتا گزیده‌ای از غزلیات دیوان شمس تبریزی را به نام مختارات من دیوان شمس الدین التبریزی ترجمه کرد که نخستین بار در سال ۲۰۰۰ منتشر شد.

در میان ادیبان و اندیشمندان عرب که پژوهش درباره زبان‌های شرقی و از جمله زبان فارسی را در سرلوحه اهداف خویش قرار دادند و در نیمه دوم قرن بیستم جنبشی عظیم و جریانی فعال و پویا در حوزه زبان و ادب فارسی و فرهنگ ایران در کشورهای عربی و به‌ویژه مصر به راه انداختند، نام عبدالوهاب عزام و محمد عبدالسلام کفافی و ابراهیم دسوقی شتا می‌درخشد. اینان از ارکان نهضت ادبی شناخت و معرفی زبان و ادب فارسی در جهان عرب در قرن بیستم و اتفاقاً هر سه نفر از مولوی‌پژوهان این دوره به حساب می‌آیند. در حقیقت کار مولوی‌پژوهی عبدالوهاب عزام را که به شیوه‌ای علمی در مجامع دانشگاهی مصر آغاز شد، عبدالسلام کفافی دنبال کرد، و با ترجمه کامل مثنوی و گزیده دیوان شمس تبریزی از ابراهیم دسوقی شتا تکمیل شد و از آن پس همه کسانی که درباره مولانا به پژوهش پرداخته‌اند به‌نوعی خود را مدیون تلاش‌های خستگی‌ناپذیر دانشمندان گذشته می‌دانند و خوشه‌چین خرمن دانش آنان به شمار می‌آیند.

۴-۲. نسل سوم مولوی‌پژوهان

به‌جز یوسف بن احمد که از مولوی‌پژوهان متقدم عرب به شمار می‌آید، اگر عزام و کفافی و شتا را نسل گذشته در نیمه دوم قرن بیستم بدانیم، پس از شتا نوبت به نسل سوم مولوی‌پژوهان در جهان عرب می‌رسد.

۴-۲-۱. عیسی علی عاکوب

در میان این نسل، عیسی علی عاکوب (متولد ۱۹۵۰ میلادی) برجستگی ویژه‌ای دارد و به‌حق باید وی را سرآمد مولوی‌پژوهان عصر حاضر دانست. برخلاف نسل دوم که جملگی از مصر برخاستند مگر عبدالعزیز صاحب الجواهر که از عراق بود، عیسی علی عاکوب نام کشور سوریه را در لیست کشورهایی که مولوی‌پژوهی در آن‌ها جریان دارد ثبت کرده است. عاکوب با زبان فارسی آشناست و البته، در کارهای وی جنبه ترجمه به تحقیق و تألیف غلبه دارد و عمده کارهای او ترجمه آثار مولاناست. نخستین کار جدی عاکوب درباره مولانا الشمس المنتصرة است که در سال ۲۰۰۰ منتشر شد. این اثر، ترجمه کتابی از شیمیل مستشرق آلمانی است به نام شکوه شمس^۸ که گویا مترجم از متن انگلیسی و هم‌چنین ترجمه فارسی آن از حسن لاهوتی استفاده کرده است (شیمیل، ۲۰۰۱: ۱۶). این اثر که ترجمه عربی آن بالغ بر هشتصد صفحه است، در فصل نخست، به تصویرگری در شعر مولانا و صور مجازی مختلف شعری او پرداخته و سپس الهیات را از دیدگاه مولانا بررسی کرده است. به علاوه، کتاب شامل مقدمه‌ای درباره زندگی مولانا و بحثی در خصوص تأثیر مولانا در جهان است.

البته، عاکوب، پیشتر در سال ۱۹۹۸، یدالشعر، خمسة شعراء متصوفه من فارس را به فارسی برگردانده بود. این کتاب شامل مقالاتی درباره پنج شاعر بزرگ صوفی مسلک ایرانی یعنی سنایی، عطار، سعدی، حافظ و مولاناست، که طبعاً بخشی از آن به بحث درباره مولانا اختصاص دارد، ولی شهرت عاکوب در مولانا‌پژوهی از ترجمه کتاب شیمیل آغاز شد و با ترجمه سایر آثار مولانا استمرار یافت.

عاکوب در سال ۲۰۰۲ برای نخستین بار فیه ما فیه را به عربی ترجمه کرد. وی در ترجمه فیه ما فیه در بعضی از موارد از ترجمه انگلیسی آن با عنوان

Discourses of Rumi اثر آربری استفاده کرده. مترجم، مقدمه کتاب را به معرفی مولانا و آثار وی اختصاص داده است (عاکوب، ۲۰۰۲، مقدمه ترجمه فیه ما فیه).

ترجمه مجالس سبعة مولانا از دیگر آثار عاکوب است که در سال ۲۰۰۴ میلادی در ۱۶۰ صفحه انجام گرفته است و سرانجام عاکوب با ترجمه رباعیات مولانا در سال ۲۰۰۴ نام خویش را در ردیف شخصیت‌های ادبی علاقه‌مند به فرهنگ و ادب ایران و شیفته اندیشه‌های مولانا و به‌عنوان مولوی‌پژوهی پرتلاش و خستگی‌ناپذیر به ثبت رسانیده و در سال ۲۰۰۴ نامزد دریافت کتاب سال جمهوری اسلامی ایران شد. وی پیشتر نیز در سال ۱۳۸۰ موفق به دریافت جایزه برترین کتاب سال جمهوری اسلامی ایران شده بود. عاکوب، در کتاب اخیر، ۱۹۸۳ رباعی مولانا را در ۵۳۰ صفحه به زبان عربی ترجمه و منتشر کرد (خبرگزاری کار ایران، ۱۳۸۴).

اثر دیگر عاکوب کتابی است با عنوان جلال الدین رومی و الصوفیة که در واقع ترجمه کتاب *Rûmî et le Soufisme* از می‌زیوچ^۹ مستشرق فرانسوی است. عاکوب علاوه بر ترجمه آثار مولانا مقالاتی نیز در این زمینه نوشته است. از جمله «شکوی الشکوی»، «تأملات فی قصیده "شکوی النای"» (ابحاث ندوه... ۱۹۹۹ به نقل از بگار، ۲۰۰۳: ۱۸۱).

۴-۲-۲. سایر مولانا پژوهان

علاوه بر کسانی که سال‌ها از عمر گران‌قدر خود را به پژوهش درباره مولوی اختصاص داده‌اند و آثار متعددی درباره مثنوی از خود بر جای گذاشته‌اند یا حداقل یک اثر مهم و جالب توجه به صورت تألیف یا ترجمه درباره مولانا به زبان عربی به جهان عرب عرضه داشته‌اند اندیشمندان و ادیبانی هستند که در اثر آشنایی با زبان فارسی از روی علاقه‌مندی به فرهنگ و ادبیات ایران یا شیفتگی به مولانا کوشیده‌اند به نحوی دیدگاه‌ها یا احساسات خود را در برابر شخصیت بی‌نظیر مولانا به قلم آورند و به هر یک به جنبه‌ای از شخصیت مولانا پرداخته‌اند یا گزیده‌ای از آثار او را به زبان عربی برگردانده‌اند و در قالب مقاله در مجلات منتشر کرده‌اند یا به صورت کتاب به چاپ رسانده‌اند. در میان اینان برخی آثار مهم‌تری را نگاشته‌اند و جایگاه بالاتری را به خود اختصاص داده‌اند، مانند غالب که درباره بخش چهارم از اعلام الخمس العشر الاسلامی با عنوان جلال الدین رومی تحقیق کرده است. این اثر در سال ۱۹۸۲ منتشر شده است. ابلاغ افغانی کتاب جلال الدین الرومی بین الصوفیة و علماء الکلام را نوشت که از سوی دار مصریة لبنان با مقدمه یحیی خشاب منتشر شد (ابلاغ افغانی، بی‌تا). برخی این کتاب را جدی‌ترین کتاب در نقد افکار و اندیشه‌های مولوی می‌دانند (زینی‌وند و دولت‌یاری، ۱۳۹۱: ۱۱۳).

سید محمد جمال هاشمی نیز حکایات و عبر من المثنوی را به شعر ترجمه کرده که آن را موسسه دارالحق بیروت در سال ۱۹۹۵ منتشر کرده است. و دیگری محمد السباعی است که کتاب جلال الدین رومی و کتاب فیه ما فیه را منتشر کرده است.

سرانجام از جمله آثاری که به زبان عربی درباره مولانا نوشته شده ذخائر الاقوال فی مولانا جلال است که خانم ندی علی حسون آن را نوشته و در دمشق منتشر کرده است. از همین نویسنده مقاله‌ای با عنوان «الانسان المثالی فی مثنوی مولانا» در سال ۱۳۸۲ ه. / ۲۰۰۳ م. در مجله الدراسات الادبیة به چاپ رسیده است.

در سال ۲۰۰۰م، مؤسسه البابین کویت کتابی تحت عنوان مختارات من الشعر الفارسی منقولة إلى العربية در ۴۱۶ صفحه روانه بازار کتاب کرد. این کتاب را الزغلول با همکاری عکرمه و الحمد و با نظارت الکک به رشته تحریر درآورده است و از شعرای نامی کلاسیک از جمله مولانا و شعرای

معاصر ایرانی و سروده‌هایشان سخن می‌گوید. مؤلفان بعد از ارائه شرح مختصری از زندگی مولانا، گزیده‌هایی از سروده‌های وی را در قالب مثنوی، قصیده و قطعه به عربی منظوم برگردانده‌اند. از دیگر پژوهشگران عرب که در کتاب خود به مولانا اشاره کوتاهی داشته، بکار استاد دانشگاه یرموک اردن است که در کتابش با نام نحن و تراث فارس که از سوی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق در سال ۲۰۰۰م. به چاپ رسیده، به تلاش‌های دوسویه ایرانیان و عرب‌ها در معرفی فرهنگ و میراث ادبی یکدیگر اشاره کرده و از مولانا به‌عنوان یکی از چهره‌های بارز ادب فارسی که از دیرباز مورد توجه پژوهشگران عرب بوده است، یاد می‌کند.

۳-۴. مولوی پژوهان قرن ۲۱

۳-۴-۱. محمد اسماعیل السید و رضا حامد قطب

در سال ۲۰۰۶م، کتاب الأبعاد الصوفية في الإسلام و تاريخ التصوف نوشته شیمیل توسط اسماعیل السید و حامد قطب از سوی انتشارات الجمل بغداد به عربی برگردانده شد. این کتاب ۵۲۰ صفحه‌ای از عرفان و تصوف اسلامی و جلوه‌ها و آداب ویژه آن سخن می‌راند و از جمعی از عارفان و صوفیان نامی اسلامی از جمله مولانا جلال الدین یاد می‌کند و مولانا را صوفی شهیر اسلامی معرفی می‌کند که توجه خاورشناسان بسیاری را به سوی خود جلب کرده است تا آنجا که آثار ادبی وی را موضوع پژوهش‌های خود قرار داده‌اند (شیمیل، ۲۰۰۶: ۳۴۸) همچنین از سرگذشت مولانا از آغاز و آشنایی‌اش با شمس تبریزی و مراسم وجد و سماع عارفانه و جایگاه رفیع مولوی در میان عارفان قونیه و در ادب فارسی و ویژگی‌های غالب بر کتاب مثنوی سخن به میان می‌آورد (گنجی و اشراقی، ۱۳۹۲، ۱۷۶).

۳-۴-۲. مصطفی محمود و طارق أبو الحسن

در سال ۲۰۰۸م، آفاق للنشر و التوزيع، کتاب جلال الدین الرومی یعنی المثنوی کتاب العشق و السلام را در ۲۵۶ صفحه روانه بازار کرد. این کتاب که ترجمه پایان‌نامه دکتر سید جهرمان صفافی است و در سه فصل تنظیم و توسط مصطفی محمود و طارق أبو الحسن به عربی برگردان شده است، دفتر اول مثنوی مولانا را از لحاظ ساختاری بررسی می‌کند.

۳-۴-۳. علاء الدین عبدالعزيز السباعی

از جدیدترین کتاب‌ها در زمینه مولوی‌پژوهی، کتاب مختارات من قصائد مولانا جلال الدین الرومی و غزلیاته است که در سال ۲۰۱۰م، توسط علاء الدین عبدالعزيز السباعی، استاد دانشگاه الأزهر، از سوی المركز القومي للترجمة در قاهره در ۴۳۷ صفحه به چاپ رسیده است. نویسنده کتاب خود مجموعه‌ای از قصاید و غزلیات مولانا را به عربی برگردان کرده است.

۳-۴-۴. محمد حسین بزی

محمد حسین بزی در اقدامی مبتکرانه رمانی را بر اساس اصول و قواعد چهل‌گانه عشق که ترمذی به مولانا املاء کرده ترتیب داده است با عنوان آیام مولانا و قواعدُ العشق الأبعون. این اثر که در سال ۲۰۲۳ منتشر شده از جدیدترین آثار درباره مولانا به شمار می‌آید. نویسنده در این اثر ضمن اشاره به تصوف و عرفان اسلامی و عارفان و صوفیان معاصر مولانا ارائه تصویری از مولانا و شمس تبریزی، شرح احوال آنان را محور اثر خویش قرار داده است.

۳-۴-۵. نفزات تارهان

نفزات تارهان ترکی الاصل متخصص روان‌شناسی است که اثری در زمینه درمان به روش مولانا نوشته با عنوان العلاج بطريقة مولانا (۲۰۲۳). این اثر

که بدون نام مترجم به زبان عربی ترجمه شده در نوع خود اقدامی ابتکاری به شمار می‌آید. این اثر کوشیده است بر اساس داستان‌های مثنوی شیوه‌های درمان برخی بیماری‌ها را ارائه دهد این اثر در سال ۲۰۲۳ از سوی دار الفکر الجدید در عربستان سعودی منتشر شده است.

۵. نتیجه

اگرچه در دوره معاصر، اروپائیان زودتر از عرب‌ها با مولانا آشنا شدند و از سوی شرق‌شناسان اروپایی تلاش‌های فراوانی برای شناخت مولانا و معرفی آثار وی به جهانیان انجام پذیرفت و آثار ارزشمندی در این زمینه در مغرب‌زمین به چاپ رسید و عرب‌زبانان در این زمینه پس از غربیان قرار می‌گیرند، جهان عرب نیز چندان با مولانا ناآشنا نبوده است و از جانب عرب‌زبان‌ها نیز تلاش‌های فراوانی در شناخت و معرفی مولانا به منصفه ظهور رسیده است. محققان عرب هر یک اقدامات ارزنده‌ای در معرفی مولانا و آثار وی به دنیای عرب انجام داده‌اند که ثمره آن انتشار کتاب‌ها و مقالات متعدد به زبان عربی است. هرچند نخستین اقدام برای معرفی مولانا در جهان عرب را باید ترجمه و شرح مثنوی از یوسف بن احمد در سال ۱۸۷۲ میلادی با عنوان المنهج القوی لطلاب الشریف المثنوی دانست، آشنایی گسترده و جدی جهان عرب با آثار مولانا در نیمه اول قرن بیستم در اثر نوشته‌های اندیشمند و ادیب عرب‌زبان عزام بود و پس از آن بسیاری از اهل ادب و علاقه‌مندان به فرهنگ ایرانی به مولانا پژوهی و ترجمه آثار مولانا پرداختند. از مشهورترین مولانا پژوهان در جهان عرب باید از کفافی، شتا و عاکوب نام برد. علاوه بر این‌ها عده زیادی از عرب‌زبان‌ها به تحقیق درباره مولانا پرداخته‌اند که ثمره آن ترجمه‌های متعددی از آثار مولانا و انتشار کتاب‌ها و مقالات چشمگیری درباره شخصیت و آثار مولانا به زبان عربی است. به‌علاوه در سال‌های اخیر نیز مولانا پژوهان با انتشار مقالات و کتب می‌کوشند به معرفی زوایای تازه‌ای از شخصیت و آثار مولانا بپردازند و از شیوه‌های ابتکاری مانند رمان و حتی روان‌شناسی استفاده کرده‌اند.

پی‌نوشت

1. Coleman Barks
2. *The Essential Rumi*...
3. Annemarie Schimmel
4. Franklin D. Lewis
5. Joseph von Hammer-Purgstall
6. Friedrich Johann Michael Rückert
7. Jacques de Wallebourg
8. *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi*
9. Eva de Vitray-Meyerovitch

منابع

- ابلاغ افغانی، عنایت الله (بی‌تا) جلال الدین الرومی بین الصوفیة و علماء الکلام، بیروت: الدار المصریة اللبنانیة.
- الزغلول، عارف، عکرمة، مصطفی و عبدالناصر الحمد (۲۰۰۰) مختارات من الشعر الفارسی منقولة إلى العربیة، کویت: مؤسسة البابین.
- الکک، ویکتور (۲۰۰۳) «ظاهرة مولانا خمیره التغبیر الانسانی»، مجلة الدراسات الادبیة، بیروت، ش ۲ و ۴، ص ۹-۱۲.
- بدوی، امین عبدالمجید (۱۹۷۸) «الشاعر الکبیر عبدالعزیز صاحب الجواهر من اعلام الثقافتین الفارسیه و العربیة»، مجلة المتمدی قاهره، ش ۲.
- بژی، محمد حسین (۲۰۲۳) آیام مولانا و قواعد العشقی الأربعون، بیروت: دار الأمیر.
- بکار، یوسف حسین (۲۰۰۰) الجهود العربیة فی تراث فارس؛ نحن و تراث فارس، دمشق: رابزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

بگار، یوسف حسین (۲۰۰۳) «جلال الدین الرومی فی آثار الدارسین العرب»، مجلة الدراسات الادبیة، بیروت، ش ۴۱-۴۲، ص ۱۷۷-۱۸۲.
تارهان، نفزات (۲۰۲۳) العلاج بطريقة مولانا؛ مترجم عربی: ناشناس، جده (عربستان سعودی): دار الفكر الجديد.
خبرگزاری مهر، گروه فرهنگ و ادب "مهر" (۱۳۸۳) «دیوان شعر "مولانا" پرفروش ترین کتاب شعر در آمریکا شد»، به تاریخ ۱۳۸۳/۱۱/۱۵، در دسترس در <https://www.mehrnews.com/amp/154436>

رسولی، حجت (۱۳۹۱) «مولانا جلال الدین رومی در جهان معاصر عرب» به تاریخ ۹ بهمن ۱۳۹۱، در دسترس در <https://rasekhoon.net/article/show/668622>

رومی، مولانا جلال الدین (۱۹۹۸) مختارات من دیوان شمس الدین التبریزی، ترجمه ابراهیم دسوقی شتا، قاهره: المركز القومي للترجمة.
رومی، مولانا جلال الدین (۱۸۷۲) المنهج القوى لطلاب الشریف المثنوی، ترجمه و شرح به عربی: یوسف بن احمد، قاهره: المطبعة الوهبيية.
زینی‌وند، تورج؛ فرزانه دولتیاری (۱۳۹۱) «درآمدی توصیفی - تحلیلی بر مولوی پڑوهی در ادب عرب»، مولانا پڑوهی، س ۶، ش ۱۳، ص ۱۰۰-۱۲۰.
السباعی، علاء الدین عبدالعزيز (۲۰۱۰) مختارات من قصائد مولانا جلال الدین الرومی و غزلیاته، قاهره: المركز القومي للترجمة.
السباعی، محمد (۲۰۰۳) «جلال الدین رومی بین ابن عربی و محمد اقبال و ترجماته و دراساته فی اللغة العربیة»، مجلة الدراسات الادبیة، بیروت، ش ۴۱-۴۲.

شیمیل، آنه ماری (۱۳۸۱) ابعاد عرفانی اسلام، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
شیمیل، آنه ماری (۱۳۷۹ / ۲۰۰۱) الشمس المنتصرة، ترجمه علی عاکوب، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
شیمیل، آنه ماری (۲۰۰۶) الشمس المنتصرة، الأبعاد الصوفیة فی الإسلام و تاریخ التصوف، ترجمه محمد اسماعیل السید و رضا حامد قطب، بغداد: منشورات الجمل.

صاحب الجواهر، عبدالعزيز (۱۹۵۸) جواهر الآثار فی ترجمه مثنوی خداوندگار، دفتر الاول و دفتر الثاني، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
صفافی، سید (۲۰۰۸) جلال الدین الرومی: المثنوی کتاب العشق و السلام، ترجمه: مصطفی محمود و آفاق أبو الحسن، قاهره: النشر و التوزيع.
طلعت، ابوفرحه (۱۹۷۵) اصفاء علی الدراسات الفارسیه فی مصر، چاپ شده در جوائب من الصلات الثقافیه بین مصر و ایران، القاهرة: دارالثقافه للطباعة و النشر.

عاکوب، علی (۲۰۰۲) مقدمه بر فیہ ما فیہ اثر جلال الدین رومی، ترجمه علی عاکوب، دمشق: دارالفکر.
عبده، محمد خالد (۲۰۱۹) «جلال الدین الرومی فی الثقافة العربیة» به تاریخ ۱۱ سپتامبر ۲۰۱۹، در دسترس در https://youtu.be/gso1VRMZ8YA?si=wtJqOMOf3Np_bzQ3

علی حسون، ندی (۱۹۹۴) «جلال الدین رومی»، الآداب الاجنبیة، دمشق، شماره ۷۸.
علی حسون، ندی (۲۰۰۳) «الانسان المثالی فی مثنوی مولانا»، مجلة الدراسات الادبیة، بیروت، ش ۴۱-۴۲، ص ۱۰۳-۱۱۴.
فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۳۸) «الشاعر الفارسی الكبير جلال الدین المولوی» مجلة الدراسات الادبیة، بیروت، ش ۱ ص ۵۱-۶۸.
فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۶۱) شرح مثنوی شریف، ج ۱، تهران: گلشن.
کفافی، محمد عبدالسلام (۱۹۶۶) مثنوی جلال الدین رومی شاعر الصوفیه الاکبر، بیروت: المكتبة العصرية.
گنجی، نرگس و فاطمه اشراقی (۱۳۹۲) «درنگی در آثار و منابع مولوی پڑوهی در جهان عرب»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، س ۷، ش ۲ (۲۵)، ص ۱۵۹-۱۸۶.

هاشمی، سید محمد جمال (۱۹۹۵) حکایات و عبر من المثنوی، بیروت: مؤسسة دارالحق.

References

- Abdo, M. K. (2019). "Jalal al-Din al-Rumi in Arab culture". youtube, https://youtu.be/gso1VRMZ8YA?si=teFLHD24LM4qO_1G. [In Arabic]
- Akoub, A. (2002). *Introduction to Fihe Ma Fihe, a Work by Jalal al-Din Rumi*. Damascus: Dar Al-Fikr. [In Persian]
- Ali Hassoun, N. (1994). "Jalal al-Din Rumi". *Foreign Literature*, Damascus, No. 78. [In Arabic]
- Ali Hassoun, N. (2003). "The Exemplary Man in Masnavi of Molana". *Journal of Literary Studies*, Beirut, Serial No. 41-42. [In Arabic]
- Al-Sabai, A. al-D. A. A. (2010). *Selections from the Poems and Ghazals of Molana Jalal al-Din Rumi*. Cairo: National Center for Translation. [In Arabic]
- Al-Saba'i, M. (2003). "Jalal al-Din Rumi between Ibn Arabi and Muhammad Iqbal and his translations and studies in the Arabic language". *Journal of Literary Studies*, Beirut: pp. 41-44. [In Arabic]
- Al-Zaghloul, A.; Akramah, M.; Abdel Nasser, A. (2000). *Selections of Arabic Poetry Translated into Arabic*. Kuwait: Al-Babtain Foundation. [In Arabic]
- Badawi, A. A. M. (1978). "The Great Poet Abdul Aziz Sahib al-Jawahar, men Alam al- Thaqfat'in al-Farsiyya and al-Arabiya". *Al-Muntadi Journal*, Cairo, No. 2. [In Arabic]
- Bahmardi, W. (2003). "Jalal al-Din Rumi in His Arabic Ghazals". *Journal of Literary Studies*, Beirut, Sequential Number 41-44. [In Arabic]
- Bakkar, Y. (2000). *Arab Efforts in Persian Heritage*. We and Persian Heritage, Cultural Attaché of the Islamic Republic of Iran in Damascus. [In Arabic]
- Bakkar, Y. (2003). "Jalal al-Din Rumi in the Works of Arab Researchers". *Journal of Literary Studies*, Beirut, Sequential Number, 41-42. [In Arabic]
- Bazi, M. H. (2023). *Days of Mawlānā and Forty Rules of Love*. Beirut: Dar al-Amir. [In Arabic]
- Eblagh Afghani, I. (n. d.). *Jalal al-Din al-Rumi between Sufism and Theologians*. Beirut: Egyptian Lebanese House. [In Arabic]
- Ellek, V. (2003). "The Appearance of Mawlānā Khamira al-Tagheer al-Insani". *Journal of Literary Studies*, Beirut, No. 2 and 4. [In Arabic]
- Ganji, N. (2013). "Reflections on the Works and Sources of Rumi Research in the Arab World". *Studies in Mystical Literature* (Gohar-e Gooya), 7 (2, Serial No. 25). [In Persian]
- Hashemi, S. M. J. (1995). *Stories and Lessons from Al-Masnavi*. Beirut: Dar Al-Haqq Foundation. [In Arabic]
- Kafafi, M. A. al-S. (1966). *The Masnavi of Jalal al-Din Rumi: The Greatest Sufi Poet* (Vol. 1). Beirut: al-Maktabat al-Asriat. [In Arabic]
- Mehr News Agency, Mehr Culture and Literature Group (15/11/2004). Quoted from the Iranian Cultural Consultative Council in Türkiye. [In Persian]

- Rasouli, H. (2012). *Molana Jalāl-al-Din Rumi in the Contemporary Arab World* <https://rasekhoon.net/article/show/668622> [In Persian]
- Rumi, M. J. (1872). *The Strong Method for Students of the Sharif Masnavi*. (Yusef ibn Ahmed, trans.) Cairo: Al-Wahbiyya Press. [In Arabic]
- Rumi, M. J. (1998). *Selections from the Divan of Shams al-Din Tabrizi* (I. Dasouki Shita, trans.). Cairo: National Center for Translation. [In Arabic]
- Safafi, S. J. (2008). *Jalal al-Din Rumi: Masnavi, the Book of Love and Peace* (M. Mahmoud & A. Abu al-Hasan, trans.). Publishing and Distribution. [In Arabic]
- Sahib Al-Jawahir Abdul Aziz. (1958). “*Jawahar al-Athar in the Translation of the Masnavi of the Lord*, Book I and Book II. Tehran: Tehran University Press. [In Arabic]
- Shiml, A. M. (2001). *Al-Shams al-Muntasra* (A. Yakub, trans.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Shiml, A. M. (2002). *Mystical Dimensions of Islam* (A. R. Guahi, trans.) (4th edition). Tehran: Islamic Culture Publishing House. [In Persian]
- Shiml, A. M. (2006). *The Victorious Sun, the Sufi Dimensions in Islam and the History of Sufism* (M. I. al-Sayyid and R. H. Qutb, trans.). Baghdad: al-Jamal Publications. [In Persian]
- Tal’at, A. (1975). *A Sfawa of Persian Studies in Egypt*. Cairo: Cultural Ties between Egypt and Iran, dar al-Thaqafa for Printing and Publishing. [In Arabic]
- Tarhan, N. (2023). *Treatment by Molana*. Saudi Arabia: Dar al-Fikr al-Jadeed.
- Zeinivand, T. & Dolatyari, F. (2012). “A Descriptive-Analytical Introduction to Rumi Studies in Arab literature”. *Specialized Quarterly of Rumi Studies*, 6 (13): 100-120. [In Persian]